זיכרון החורבן – מה זכרנו ומה שכחנו – דף עב

מהמאה ה-1 לספירה ועד ימינו · מהדורה למורה ואחריה דף התלמיד/ה

מהדורה למורה + דף תלמיד/ה

מהדורה למורה – תשובות מצופות

תן לי יבנה

1. מה ביקש רבן יוחנן בן זכאי, ומדוע לא ביקש להציל את ירושלים?
הוא ביקש את יבנה וחכמיה – מקום ללימוד תורה; הוא חשש שבקשה גדולה מדי (הצלת ירושלים כולה) תידחה ולא יקבל דבר.
2. מה מלמד הסיפור על הדרך שבה בחרו חז"ל לזכור את החורבן?
הם הדגישו את ההמשכיות הרוחנית – הצלת הלימוד וההנהגה – ולא את המאבק הצבאי; הגיבור הוא החכם ולא הלוחם.
3. מדוע חשוב להבחין בין אגדה לבין תיאור היסטורי כשקוראים מקור כזה?
האגדה מבטאת ערכים ומסר שרצו להנחיל (המשכיות, תבונה, פשרה), ואינה בהכרח תיאור מדויק של האירועים; היא מקור מצוין להבנת הזיכרון, ופחות להבנת מה שאירע בפועל.

מכתב מתייר יהודי ברומא, 1870

1. מה ראה הכותב בתבליט שעל הקשת?
חיילים רומאים נושאים את מנורת המקדש וכלי מקדש נוספים כשלל.
2. לפי המקור, מה היה הזיכרון שהרומאים ביקשו להנציח, ומה הזיכרון היהודי?
הרומאים ביקשו להנציח את ניצחונם ואת תהילת טיטוס; היהודים זוכרים את האבל על החורבן – ולצידו תקווה והמשכיות.
3. הסבירו את המשפט 'אותה אבן – ושני זיכרונות שונים לגמרי'.
אותו חפץ היסטורי מקבל משמעות שונה בעיני קבוצות שונות: אצל המנצחים – סמל ניצחון, אצל המנוצחים – סמל לאבל ולזהות; זיכרון תלוי בנקודת המבט של הזוכר.

סיבה ותוצאה – פתרון

סיבה	תוצאה
חורבן בית המקדש בשנת 70	מעבר ממרכזיות המקדש והקורבנות לבית הכנסת, לתפילה וללימוד
החכמים ביקשו להבטיח את המשכיות העם בלי מקדש	הקמת מרכז יבנה ועיצוב זיכרון המדגיש לימוד ותיקון מוסרי
התלמוד הסביר את החורבן ב'שנאת חינם'	הזיכרון הפך גם לקריאה לאחדות ולתיקון יחסים בין אדם לחברו

ספרי יוסף בן מתתיהו נכתבו ביוונית ונשמרו בעיקר בידי נוצרים	הוא ומצדה כמעט לא נזכרים בספרות חז"ל
בעת החדשה חיפשה התנועה הלאומית סמלים של גבורה וריבונות	מצדה הפכה לסמל לאומי והמנורה מקשת טיטוס לסמל המדינה

ציר זמן – הסדר הנכון

1. פרוץ המרד הגדול ברומא **(66)**
2. כיבוש ירושלים וחורבן בית המקדש השני; ראשית מרכז יבנה (על פי המסורת) **(70)**
3. נפילת מצדה **(73 או 74)**
4. יוסף בן מתתיהו כותב את 'מלחמת היהודים' **(בשנות ה-70)**
5. הקמת קשת טיטוס ברומא **(81 בקירוב)**
6. חתימת המשנה – תשעה באב כיום של אסונות **(200 בקירוב)**
7. פסיפס בית הכנסת בבית אלפא עם מנורות וכלי מקדש **(המאה ה-6)**
8. פעילותו של הפייטן אלעזר הקליר, מחבר קינות **(המאה ה-6 או ה-7)**
9. חיבור הספר העברי 'יוסיפון' **(המאה ה-10)**
10. המנורה, בהשראת תבליט קשת טיטוס, נבחרת לסמל מדינת ישראל **(1949)**

לוודא:

- שנת נפילת מצדה – 73 או 74 לספירה (מחלוקת מחקרית)
- הקמת קשת טיטוס – בסמוך ל-81 לספירה, בימי הקיסר דומיטיאנוס
- זמן פעילותו של אלעזר הקליר – משוער (המאות ה-6–7)
- 'יוסיפון' – המאה ה-10, דרום איטליה
- המנהג של יהודי רומא לא לעבור תחת קשת טיטוס – מסורת עממית
- הפרשנות שחז"ל 'דחקו' את זיכרון המרד ואת יוסף בן מתתיהו – פרשנות מחקרית ולא עובדה מוסכמת; להציג כשאלה לדיון
- זיהוי מצדה במאה ה-19 (1838–1842) והחפירות בשנות ה-60 של המאה ה-20
- אגדת 'תן לי יבנה וחכמיה' – תלמוד בבלי, גיטין נו ע"ב; 'שנאת חינם' – יומא ט ע"ב
- המשנה במסכת תענית ד, ו – חמישה דברים אירעו בתשעה באב

🕯️ זיכרון החורבן – מה זכרנו ומה שכחנו – דף עבודה

שם: _____ כיתה: _____ תאריך: _____

❓ שאלת הכוונה: כיצד בחרו היהודים לזכור את חורבן בית המקדש השני – ומה נדחק לשולי הזיכרון, ומדוע?

חלק א' – קוראים ומבינים

בשנת 70 לספירה, בסוף המרד הגדול ברומא (66–73), כבש הצבא הרומי בפיקוד טיטוס את ירושלים, ובית המקדש השני נשרף. החורבן היה משבר עמוק: המקדש היה מרכז הפולחן, העלייה לרגל והזהות היהודית. השאלה ששאלו הדורות הבאים לא הייתה רק 'מה קרה?', אלא 'איך ממשיכים לחיות כעם בלי מקדש – ואיך זוכרים?'. היסטוריונים מבחינים בין ההיסטוריה – מה שאירע – לבין הזיכרון הקולקטיבי – מה שעם בוחר לספר ולהנחיל.

הספרות של חז"ל עיצבה את הזיכרון בדרך מיוחדת. במקום להתמקד בקרבות, היא הדגישה סיבות מוסריות ודתיות: על פי התלמוד, המקדש השני חרב בגלל 'שנאת חינם'. אגדות כמו 'קמצא ובר קמצא' מתארות כיצד עלבון ופגיעה בכבוד אדם הובילו לאסון. אגדה אחרת מספרת שרבן יוחנן בן זכאי יצא מירושלים הנצורה בארון מתים וביקש מהשליט הרומי 'תן לי יבנה וחכמיה'. ביבנה נבנה מרכז של לימוד תורה ופסיקה, והתפילה החליפה בהדרגה את הקורבנות.

הזיכרון עבר גם דרך טקסים ומנהגים. על פי המשנה, בתשעה באב אירעו כמה אסונות, ובהם חורבן שני הבתים, ולכן נקבע כיום צום ואבל. בתשעה באב קוראים את מגילת איכה ואומרים קינות – שירי אבל, שרבים מהם חיבר הפייטן אלעזר הקליר. קודם לכן נהוגים 'שלושת השבועות' ו'תשעת הימים'. ישנם גם מנהגי 'זכר לחורבן' בחיי היום-יום: שבירת כוס בחתונה, השארת פינה לא מסוידת בבית, ואמירת 'אם אשכחך ירושלים'.

גם אמנות וחפצים נושאים זיכרון. בקשת טיטוס ברומא, שהוקמה בידי הרומאים אחרי מותו של טיטוס (81 לספירה) לכבוד ניצחונו, מופיע תבליט של חיילים הנושאים את מנורת המקדש ושלל נוסף – אנדרטת ניצחון רומית, שהפכה לימים לעדות חזותית חשובה גם בעיני יהודים. רומא טבעה מטבעות 'יהודה השבויה'. מנגד, בבתי כנסת עתיקים, כמו בדורה אירופוס ובבית אלפא, הופיעו ציורים ופסיפסים של המנורה וכלי המקדש – דרך יהודית לזכור את המקדש ולקוות לבנייתו.

מה נדחק לשוליים? יוסף בן מתתיהו, שהיה ממפקדי המרד בגליל ועבר לצד הרומאים, כתב ביוונית את 'מלחמת היהודים' – התיאור המפורט ביותר של המרד והחורבן. ספריו נשמרו בעיקר בידי נוצרים, ובספרות חז"ל שמו כמעט אינו נזכר. גם סיפור מצדה, שמוכר לנו בעיקר מספריו, אינו מופיע בספרות חז"ל. בימי הביניים נפוץ בקהילות ספר עברי בשם 'יוסיפון', שעיבד חלק מסיפוריו. יש חוקרים המסבירים שחז"ל העדיפו את דרך ההמשכיות והלימוד על פני זיכרון המרד הצבאי – פרשנות שיש לבחון בזהירות.

בעת החדשה השתנה הזיכרון שוב. במאה ה-19 זוהתה מצדה ונחקרה, ובמאה ה-20 הפכה לסמל לאומי של גבורה ועמידה; עם זאת, היו שעוררו שאלות על המסר שלה. בשנת 1949 נבחרה המנורה, בדמותה מתבליט קשת טיטוס, לסמל מדינת ישראל – כאילו 'הוחזרה' הביתה. כך לומדים שהזיכרון אינו קבוע: כל דור בוחר מה להדגיש מהעבר בהתאם לשאלות ולצרכים של זמנו.

🔑 מושגים חשובים

מושג	הסבר
זיכרון קולקטיבי	האופן שבו קבוצה או עם בוחרים לזכור את עברם ולהנחיל אותו.
חורבן הבית השני	שריפת בית המקדש בירושלים בידי הרומאים בשנת 70 לספירה.
יבנה	מרכז לימוד והנהגה שקם אחרי החורבן וסימל את המשכיות החיים היהודיים.
שנאת חינם	שנאה בלי סיבה מוצדקת; לפי התלמוד – הסיבה לחורבן הבית השני.
תשעה באב	יום צום ואבל לזכר חורבן שני בתי המקדש ואסונות נוספים.
מגילת איכה	מגילה מקראית של קינה על חורבן ירושלים, הנקראת בתשעה באב.
קינות	שירי אבל הנאמרים בתשעה באב, רבים מהם מימי הביניים.
זכר לחורבן	מנהגים ביום-יום שנועדו להזכיר את החורבן, כמו שבירת כוס בחתונה.
קשת טיטוס	שער ניצחון רומי ברומא ובו תבליט של נשיאת מנורת המקדש כשלל.
יוסיפון	ספר עברי מימי הביניים שעיבד סיפורים מתולדות ימי הבית השני.
היסטוריה וזיכרון	ההבחנה בין מה שקרה בפועל לבין מה שנבחר לספר ולהנחיל.

חלק ב' – מיומנויות

🗓️ סדרו את האירועים לפי הסדר (1 = המוקדם)

אירוע	מספר
פסיפס בית הכנסת בבית אלפא עם מנורות וכלי מקדש	
יוסף בן מתתיהו כותב את 'מלחמת היהודים'	
חיבור הספר העברי 'יוסיפון'	
נפילת מצדה	
פעילותו של הפייטן אלעזר הקליר, מחבר קינות	
חתימת המשנה – תשעה באב כיום של אסונות	
הקמת קשת טיטוס ברומא	
כיבוש ירושלים וחורבן בית המקדש השני; ראשית מרכז יבנה (על פי המסורת)	
פרוץ המרד הגדול ברומא	
המנורה, בהשראת תבליט קשת טיטוס, נבחרת לסמל מדינת ישראל	

מקור מעובד לתרגול

תן לי יבנה

על פי האגדה בתלמוד: ירושלים הייתה נצורה, והקנאים לא הניחו לאיש לצאת. רבן יוחנן בן זכאי ביקש מתלמידיו שיוציאו אותו מן העיר בתוך ארון, כאילו מת. כשהגיע אל המצביא הרומי, אמר לו דברים שהתקיימו, והמצביא אמר: בקש ממני משהו ואתן לך. אמר לו: תן לי יבנה וחכמיה. היו שאמרו אחר כך שהיה עליו לבקש שירחמו על ירושלים כולה. אבל הוא חשש שלא יקבל דבר, וביקש את מה שאפשר להציל.

1. מה ביקש רבן יוחנן בן זכאי, ומדוע לא ביקש להציל את ירושלים?

2. מה מלמד הסיפור על הדרך שבה בחרו חז"ל לזכור את החורבן?

3. מדוע חשוב להבחין בין אגדה לבין תיאור היסטורי כשקוראים מקור כזה?

מקור דמיוני לתרגול

מכתב מתייר יהודי ברומא, 1870

אחי היקר, היום עמדתי מול הקשת. סיפרו לי שיש יהודים ברומא שנוהגים לא לעבור תחתיה. הבטתי בתבליט: חיילים רומאים נושאים את המנורה, וכלי המקדש על כתפיהם. הרומאים בנו את השער כדי לחגוג ניצחון, והנה אני, יהודי, עומד כאן כעבור כמעט אלפיים שנה – והמנורה עדיין מוכרת לכל ילד בבית הכנסת שלנו. הם רצו לזכור ניצחון; אנחנו זוכרים אבל, וגם תקווה. אותה אבן – ושני זיכרונות שונים לגמרי.

1. מה ראה הכותב בתבליט שעל הקשת?

2. לפי המקור, מה היה הזיכרון שהרומאים ביקשו להנציח, ומה הזיכרון היהודי?

3. הסבירו את המשפט 'אותה אבן – ושני זיכרונות שונים לגמרי'.

חלק ג' – חושבים וכותבים

התאימו סיבה לתוצאה (כתבו את האות)

סיבה	אות	תוצאה
1. חורבן בית המקדש בשנת 70		א. מצדה הפכה לסמל לאומי והמנורה מקשת טיטוס לסמל המדינה
2. החכמים ביקשו להבטיח את המשכיות העם בלי מקדש		ב. הזיכרון הפך גם לקריאה לאחדות ולתיקון יחסים בין אדם לחברו
3. התלמוד הסביר את החורבן ב'שנאת חינם'		ג. מעבר ממרכזיות המקדש והקורבנות לבית הכנסת, לתפילה וללימוד
4. ספרי יוסף בן מתתיהו נכתבו ביוונית ונשמרו בעיקר בידי נוצרים		ד. הוא ומצדה כמעט לא נזכרים בספרות חז"ל
5. בעת החדשה חיפשה התנועה הלאומית סמלים של גבורה וריבונות		ה. הקמת מרכז יבנה ועיצוב זיכרון המדגיש לימוד ותיקון מוסרי

שאלה לדיון וכתיבה

מדוע לדעתכם בחרו חז"ל לזכור את החורבן דרך סיפורים על יחסים בין בני אדם ולא דרך סיפורי קרבות?

כרטיס יציאה: דבר אחד שלמדתי: _____ · שאלה שנשארה לי: _____

יצרה: רוית ראש בן ישי